

Rola cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu w klasyfikacji i audycie krajobrazów aktualnych

The role of characteristic features, landmarks and determinants in classification and audit of the current landscapes

Urszula Myga-Piątek¹, Tadeusz J. Chmielewski², Jerzy Solon³

¹Uniwersytet Śląski; Katedra Geografii Regionalnej i Turyzmu;
ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec;
urszula.myga-piatek@us.edu.pl

²Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie; Zakład Ekologii Krajobrazu i Ochrony Przyrody
ul. Dobrzańskiego 37, 20-262 Lublin;
tadeusz.chmielewski@up.lublin.pl

³Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN;
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa;
j.solon@twarda.pan.pl

Abstract: The purpose of this article is to analyze and evaluate the role of characteristic features, landmarks and landscape determinants in classification and assessment of the current landscapes condition. In the first part of the article was justified the need of introducing landscape landmarks and determinants, as categories of landscapes classification at a lower level of than physico-geographical micro-region. The meaning of above-mentioned terms was also specified. In the second part it was specified the role of landscape landmarks and determinants in methodology of landscape audit, especially in the classification and assessment of the current landscapes condition. In the third part reviewed were research projects which have tested lately these elements of landscape audit. In the fourth part highlighted was the role of the landscape determinants as certificates of nature and culture heritage of each local landscape. Finally, discussed was the importance of scientific and application meaning of issues presented in the publication.

Słowa kluczowe: krajobraz, cechy charakterystyczne, cechy wyróżniające, wyróżnik, wyznacznik
Key words: landscape, characteristic features, distinguishing features, landmark, determinant

Wprowadzenie

Europejska Konwencja Krajobrazowa – najważniejszy dokument Rady Europy, dotyczący ochrony i kształtowania krajobrazu, zobowiązała wszystkie ratyfikujące ją strony między innymi do zidentyfikowania krajobrazów na całym obszarze terytorium danego kraju, do przeanalizowania ich charakterystyk oraz przekształcających je sił i presji, a następnie do dokonania oceny stanu tak zidentyfikowanych krajobrazów (European...2000, Chmielewski i in. 2015). Konieczność przeprowadzenia klasyfikacji i oceny aktualnego stanu krajobrazów Polski wynika także z uchwalonej w 2015 r. tzw. „Ustawy krajobrazowej” (Ustawa...2015).

W opracowanej dla Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska ekspertyzie, merytorycznie i metodycznie rozwijającej zapisy „Ustawy krajobrazowej” dotyczące audytu krajobrazowego (Solon i in., 2014) przyjęto, że audyt ten w pierwszych dwóch etapach prac odnosić się będzie głównie do cech charakterystycznych krajobrazu oraz jego wyróżników materialnych (przyrodniczych i kulturowych), ale stanowiących jednocześnie wyraziste formy fizjonomiczne, a więc prowadzony będzie zgodnie z podejściem fizjograficznym i percepcyjnym. Wymaga tego sama „Ustawa krajobrazowa” (Ustawa...2015), która w art. 9 zmieniającym zapisy ustawy z dnia 24 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Ustawa... 2003), wprowadza pojęcie waloru krajobrazowego, definiowanego także z punktu widzenia estetyki przestrzeni, jako: (...) *wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka*. Natomiast w 3 kolejnych etapach w procedurze audytu dominowało będzie podejście aksjologiczne (por. Solon i in. 2015).

Opracowana na potrzeby audytu krajobrazowego 7-etapowa procedura identyfikacji i oceny stanu krajobrazu w obrębie poszczególnych grup, typów i podtypów krajobrazów aktualnych (Solon i in. 2014, 2015; Chmielewski i in. 2015), wymaga posługiwania się stosunkowo precyzyjnym, jednoznacznym zestawem określeń, jasno zdefiniowanych, pozwalających wybrać cechy charakterystyczne i szczególne (wyróżniające) krajobrazu. Procedura audytu wymaga również identyfikacji i oceny stanu krajobrazów w czterech zakresach istotności i szczegółowości. Z tego względu stosowane są określenia: *cechy charakterystyczne, cechy wyróżniające, wyróżniki i wyznaczniki krajobrazu*.

Celem niniejszego artykułu jest: (a) precyzyjne zdefiniowanie pojęć, niezbędnych na potrzeby typologii i oceny krajobrazów w ramach audytu krajobrazowego, takich jak: cechy charakterystyczne i wyróżniające, wyróżniki i wyznaczniki krajobrazu; (b) analiza i ocena roli tych kategorii w klasyfikacji i ocenie stanu krajobrazów aktualnych. Tak postawione zadanie jest elementem rozwijania opracowanej w 2015 r. typologii i charakterystyki krajobrazów aktualnych Polski (Chmielewski i in. 2015). Obok celów czysto praktycznych, dotyczących audytu krajobrazowego, taka analiza ma również cele naukowo-poznawcze i metodyczne, związane z pogłębieniem naszej wiedzy o strukturze wewnętrznej jednostek krajobrazowych.

Cechy charakterystyczne, wyróżniki i wyznaczniki krajobrazu w metodyce audytu krajobrazowego

Za *cechy charakterystyczne krajobrazu* – uznaje się te, które odnoszą się zarówno do porządku typologicznego, jak i regionalnego. Obejmują one te cechy obszarów, obiektów i procesów, których obecność jest powszechna w danym regionie i wynika bezpośrednio z kryteriów wyróżniania określonego typu lub podtypu krajobrazu.

Na pierwszym poziomie klasyfikacji aktualnych krajobrazów Polski (Chmielewski i in. 2015), na podstawie kryterium strukturalno-procesowego wyodrębniono trzy główne grupy krajobrazów, które różnicuje narastający stopień przekształceń antropogenicznych. Kryterium to pozwoliło ustalić cechy charakterystyczne (w obrębie całej grupy) i cechy wyróżniające (w porównaniu do innej grupy). Były nimi:

1. Dla krajobrazów grupy A – „Krajobrazów przyrodniczych” – wysoki stopień naturalności krajobrazu oraz kulturowe (zazwyczaj ekstensywnie, harmonijnie) jego użytkowanie; funkcjonowanie krajobrazu głównie w wyniku działania procesów naturalnych (w różnym stopniu modyfikowanych przez działalność człowieka).

2. Dla krajobrazów grupy B – „Krajobrazów przyrodniczo-kulturowych” – kształtowanie krajobrazów w wyniku wspólnego działania procesów naturalnych oraz świadomych modyfikacji form pokrycia terenu i struktury przestrzennej przez człowieka.

3. Dla krajobrazów grupy C – „Krajobrazów kulturowych” – obecność struktur ukształtowanych i funkcji w pełni ukształtowanych przez działalność ludzką.

Na drugim poziomie klasyfikacji, w obrębie 15 typów krajobrazów, różniących się dominującymi formami pokrycia terenu, wydzielono: pięć typów w obrębie grupy A, trzy w ramach grupy B oraz siedem w obrębie grupy C. Podstawą tego podziału na typy były *cechy charakterystyczne* tła krajobrazu, za które uznano jednolite i jednorodne pokrycie terenu.

Na trzecim poziomie klasyfikacji wyodrębniono 49 podtypów krajobrazów, które zróżnicowano na podstawie *cech wyróżniających*, za które uznano występowanie dominujących elementów materialnych krajobrazów oraz specyficznych cech struktury pokrycia terenu (Chmielewski i in. 2015).

Na czwartym poziomie, przy określaniu szczególnych cech podtypów i dopasowania ich do identyfikowanych jednostek krajobrazowych, przydatne były *wyróżniki krajobrazu*, w tym *cechy indywidualne* obiektów i form wyróżniających się w obrębie danej jednostki krajobrazowej i będących swoistą kulminacją jej lokalnych cech). *Wyróżniki* odnoszą się wyłącznie do poszczególnych, indywidualnych obiektów, zespołów obiektów, lub wyróżniających się form krajobrazowych i podkreślają ich specyfikę oraz odmienność w stosunku do terenów otaczających („tła krajobrazowego”) (Chmielewski i in. 2015). Szczególnym rodzajem wyróżników są te, które posiadają *cechy wskaźnikowe*, lub *unikatowe*, które oznaczają występowanie indywidualnych atrybutów danej przestrzeni i czasu (m.in. Kułak, Chmielewski, 2010). Takie obiekty i formy nazywamy *wyznacznikami krajobrazu* (Myczkowski 2015).

W procesie klasyfikacji krajobrazów aktualnych należy więc rozróżniać:

– **cechy charakterystyczne krajobrazu**, odnoszące się do ogólnych cech klasyfikacyjnych ukształtowania i pokrycia terenu, pozwalających na wyodrębnienie określonej grupy i typu krajobrazu oraz **cechy wyróżniające**, pozwalające na identyfikację określonego podtypu krajobrazu¹.

– **wyróżniki krajobrazu**, odnoszące się do konkretnych obiektów, zespołów obiektów, lub płatów pokrycia terenu, o szczególnie wyraziście (lub typowo, klasycznie) wykształconych cechach klasyfikacyjnych, wyróżniających te obiekty/zespoły (abiotyczne, biotyczne, kulturowe i wieloskładnikowe) z ich „tła krajobrazowego” i pozwalających w sposób jednoznaczny je zidentyfikować².

– **wyznaczniki krajobrazu**, rozumiane jako szczególny rodzaj wyróżników, które jednocześnie niosą dodatkową treść (informację, także o cechach niematerialnych) i dlatego pozwalają określić m. in.:

- a. czas powstania określonego obiektu lub kompozycji przestrzennej (wyznacznik czasu, epoki),
- b. styl historyczny, lub regionalny (wyznacznik stylu),

¹ Tak zdefiniowane pojęcia mają charakter analogiczny, jak w innych naukach, np.: w fitosocjologii cechą wyróżniającą krajobrazy leśne z dominacją lasów świeżych, położone na wschód od Wisły, jest obecność *Tilio-Carpinetum* na siedliskach grądowych, podczas gdy w Polsce zachodniej jest to *Galio-Carpinetum*. Przy takim ujęciu cecha wyróżniająca może odnosić się do różnych skal przestrzennych.

² Np. w zespole kilku krajobrazów lokalnych, z przewagą pól średniej wielkości, położonych w Polsce zachodniej, na terenie równinnym zbudowanym głównie z glin i piasków pylastych, z dawno uregulowaną siecią rzeczną, w jednym z tych krajobrazów w niektórych wsiach występują kościoły barokowe, a w kilku innych wsiach pozostałych krajobrazów lokalnych – kościoły klasycystyczne. W jednym z tych krajobrazów lokalnych jest rozbudowana sieć agroturystyczna, a w pozostałych – nie. W jeszcze innym zachowały się drobne ciekł wraz z dolinami o charakterze naturalnym (nie skanalizowane i nie wyprostowane, bez zmeliorowanych łąk; pojedyncze okazałe drzewa wśród tych łąk, itp.). W takiej sytuacji do cech charakterystycznych każdego z tych krajobrazów lokalnych należą wymienione **cechy wspólne**, natomiast do **cech wyróżniających** niektóre z krajobrazów lokalnych będą należały ich **cechy odmienne**. **Wyróżnikami** tych krajobrazów będą natomiast **nie ich cechy, ale konkretne obiekty** (np. kościoły, gospodarstwa agroturystyczne, pomnikowe drzewa) i formy terenu (np. naturalne ciekł), wyróżniające się z tła krajobrazowego.

- c. miejsce znane z występowania unikatowego obiektu, lub cechy terenu (wyznacznik miejsca, lub terytorialnego zasięgu unikatowej cechy)
- d. rangę danego obiektu w całej kompozycji przestrzennej (wyznacznik rangi),
- e. wartość emocjonalną krajobrazu (wyznacznik tożsamości i swojskości miejsca, *genius loci*, *sacrum*), itd.
- f. wyjątkowe cechy estetyczno-widokowe (wyznaczniki malowniczości, piękna, harmonii, wzniosłości), itd. (por. Solon i in. 2015, Myczkowski 2015).

Zestaw powyższych terminów jest przydatny na każdym etapie wypełniania instrukcji audytu, przede wszystkim w procedurze klasyfikacyjnej, identyfikacyjnej, waloryzacyjnej (wyznaczanie krajobrazów priorytetowych) oraz w części dokumentacyjnej (Karty oceny krajobrazów).

Praktyczna procedura wskazywania wyróżników i wyznaczników krajobrazu w audycie odbywa się w obrębie wydzielonych **krajobrazów lokalnych** (kodowanych jednostek krajobrazowych) i jest wynikiem kilku poprzedzających kroków, obejmujących:

- wyróżnienie homotonicznych (jednolitość tła) jednostek przestrzennych w obrębie mikroregionów;
- szczegółową identyfikację i analizę walorów przyrodniczych tych jednostek na podstawie wyników inwentaryzacji w ujęciu tabelarycznym (por. Solon i in. 2015);
- szczegółową identyfikację i analizę zasobów kulturowych tych jednostek na podstawie wyników inwentaryzacji w ujęciu tabelarycznym (por. Solon i in. 2015);
- porównanie jednostek tych samów typów i podtypów i następnie identyfikację elementów i ich cech z obu powyższych grup, które odróżniają/wyróżniają między sobą jednostki tego samego podtypu.

Powyższa terminologia w ogólnych zarysach nie odbiega od terminologii stosowanej przy opisie krajobrazów dokonywanych przez przedstawicieli różnych nauk (w rym m.in. geografów i ekologów krajobrazu oraz architektów krajobrazu). Jedynie pojęcie „wyróżnika krajobrazu” może budzić pewne kontrowersje, ze względu na dotychczasowe jego używanie w bardzo różnych kontekstach i znaczeniach. Z tego też względu wymaga ono szerszej dyskusji.

Termin „wyróżnik krajobrazu” jest w naukach o krajobrazie stosowany od kilku dekad, w różnych kontekstach i w różnych skalach przestrzennych. W istniejących pracach dotyczących analiz krajobrazowych termin „wyróżnik” pojawia się stosunkowo często, jako termin powszechnie rozumiany, ale rzadko precyzyjnie definiowany. Potwierdza to *Słownik języka polskiego* PWN³, który *wyróżnik* określa jako *cechę odróżniającą jedną rzecz od innych*. W takim rozumieniu określenie to jest stosowane dla stwierdzenia obecności specyficznej cechy lub elementu przestrzeni, dzięki której jest ona odróżniona od innych (sąsiednich) lub jest wyjątkowa na tle innych. Mało sformalizowane, a odwołujące się do intuicyjnego pojmowania terminu użycie, występuje w pracach zarówno geografów, architektów krajobrazu jak i etnografów. W wielu artykułach geograficznych „wyróżnik krajobrazu” jest synonimem „dowodu”, „świadcstwa”, „dokumentu przeszłości” i w takim znaczeniu stosują go m.in.: S. Bernat (1999), I. Krzymowska-Kostrowicka, (1999a,b), M. Lamparska-Wieland i M. Waga (2003), M. Cichoń (2008), T.J. Chmielewski (2012) – dla podkreślenia wyjątkowości i niepowtarzalności obszaru. Termin ten jest powszechnie stosowany przez architektów krajobrazu jako określenie charakterystycznego obiektu, lub cechy przestrzeni – m.in.: J. Szewczyk (2008), I. Niedźwiedzka-Filipiak (2009, 2012, 2015), Żebracka-Prus A., (2010), A. Majdecka-Strzeżek, 2012, B. Sowińska (2012). W tej dyscyplinie znalazł także zastosowanie jako synonim dominanty – znaku szczególnego, przewodniego i wybitnego. Takie użycie odnajdujemy również u etnografów, m.in. stosują go: M. Witek (2006); M i W. Witek, (2010).

W Polsce najobszerniejsze dotychczas studium poświęcone wyróżnikom krajobrazu opracowała I. Niedźwiedzka-Filipiak (2009). Jest ono jednak zawężone typologicznie do krajobrazów wiejskich i regionalnie do Dolnego Śląska. Autorka ta, wyróżnik definiuje jako (...) „*identyfikator w rozpatrywanej prze-*

³ <http://sjp.pwn.pl/sjp/wyroznik;2540533.html>

strzeni wiejskiej, służący do określania zasobów w poszczególnych miejscowościach w celu odróżnienia ich od siebie” (s. 52). Określa rolę tych charakterystycznych obiektów (s. 53), jako m.in.: (...) porządkującą i orientującą przestrzeń, identyfikującą miejsca w skali miejscowości i regionu, emocjonalną - wzmacniającą więzi międzyludzkie, krystalizującą plan wsi, a także wzbogacającą tożsamość miejsca.

Również w literaturze zagranicznej termin oznaczający wyróżniający się, charakterystyczny (szczególnie zabytkowy) obiekt (ang. landmark) był od dawna i jest nadal stosowany, np. w książce pod red. J.L. Nasara⁴ (1988). W literaturze anglosaskiej, w dużej liczbie przypadków wyróżnik używany jest w znaczeniu *the ability to see the difference between two things or people*. Synonimami, lub słowami bliskoznacznymi w stosunku do "landmarku" są m.in. "distinguishing feature", "discriminant", "differentiator", „hallmark”. Ten ostatni pojawia się w większości opracowań z zakresu projektowania krajobrazu – szczególnie w odniesieniu do utrwalania i dokumentowania wyjątkowych obiektów przestrzeni, bądź w swojej „Landscape artwork”, w tym sztuki ogrodowej czy fotografii krajobrazowej. W opracowaniu *Guidelines for the Treatment of Cultural Landscapes. Defining Landscape Terminology*⁵ cechy szczególnie krajobrazu zostały zdefiniowane jako: *Character-defining feature - a prominent or distinctive aspect, quality, or characteristic of a cultural landscape that contributes significantly to its physical character. Land use patterns, vegetation, furnishings, decorative details and materials may be such features.*

Rosnąca liczba opracowań poświęconych różnego typu wyróżnikom krajobrazu wywołała potrzebę wprowadzenia ich klasyfikacji.

Podjmując metodyczną próbę porządkowania zakresu używanych znaczeń terminu „wyróżnik”, zasadne wydaje się skorelowanie tego terminu ze skalą znaczeń samego terminu krajobraz i głównych kierunków badań krajobrazowych (Tabela 1). Da to podstawę do podziału wyróżników na przyrodnicze i antropogeniczne oraz materialne i niematerialne (Niedźwiedzka-Filipiak, 2009, s. 55, 56), czy też na abiotyczne, biotyczne, kulturowe i wieloskładnikowe (Bródka, Macias 2015; Solon i in. 2015), a także wskaże na możliwą analizę wyróżników w wielu płaszczyznach. Pomocny w tym względzie jest wykaz terminów bliskoznacznyc⁶, który pozwala dostrzec wiele niuansów znaczeniowych i dopasować je, na wysokim poziomie istotności, do głównych koncepcji metodologicznych i kierunków badawczych krajobrazu (m.in. Plit F., 2011, Myga-Piątek, 2012; Richling, Solon, 2011; Chmielewski i in. 2015).

Świadcstwa przeszłości jako wyróżniki pamięci krajobrazu w różnych skalach przestrzennych

Materialna i percepcyjna perspektywa oceny stanu krajobrazu jaką proponuje audyt oraz ewolucyjny charakter systemów krajobrazowych pozwalają przyjąć, że wyróżniki krajobrazu są szczególnie wyrazistymi świadectwami procesów i zdarzeń (zarówno przyrodniczych jak i antropogenicznych), rozgrywających się w mniej, lub bardziej odległej przeszłości, a także współcześnie, a utrwalonych w tkance krajobrazowej w postaci charakterystycznych form ukształtowania i pokrycia terenu oraz sposobów użytkowania (Myga-Piątek, 2012). Większość wyróżników krajobrazu stanowi materialne świadectwo form przestrzennych pochodzących z różnych etapów rozwoju krajobrazu, zachowanych w postaci pojedynczych obiektów lub ich zespołów, a także specyficznych płatów i pasm pokrycia terenu.

⁴ W wydaniu z 2008 r., termin ten występuje na stronach: 8, 40, 51, 61, 408, 409, a np. termin: „small town landmarks” – na stronach 453 i 454.

⁵ <http://www.nps.gov/tps/standards/four-treatments/landscape-guidelines/terminology.htm>

⁶ Słownik wyrazów bliskoznacznyc⁶ (<http://sjp.pwn.pl/slowniki/Wielki-s%C5%82ownik-wyraz%C3%B3w-bliskoznacznyc.html>)

Tabela 1. Zakres znaczeń terminu „wyróżnik”, w korelacji z głównymi kierunkami badań krajobrazowych
 Table 1. The range of meanings of the term „landmark” in correlation with the main directions of landscape research

Kierunek badawczy	Opis	Zakres znaczeń terminu 'wyróżnik'
Badania fizjograficzne (ekofizjograficzne) (podejście materialne, systemowe)	Krajobraz jako byt materialny (realny), system powiązanych komponentów środowiska geograficznego; zestaw obiektów fizycznych, podsystemów (abiotycznych, biotycznych, antropogenicznych), o określonej treści (tj. składzie fizycznym, chemicznym, biologicznym) oraz procesów (przyrodniczych, ekonomicznych, społecznych i innych) integrujących obiekty fizyczne (krajobraz jako geosystem)	Cecha lub element, obiekt, forma, wyróżniające się z tła otaczającego, główny, dominujący element, identyfikator, parametr, własność, wykładnik, wyraz, indeks i in.
Badania architektoniczno-krajobrazowe (podejście percepcyjne)	Krajobraz jako fizjonomia terenu, zestaw obiektów fizycznych, o określonej teksturze, kompozycji i stylu, generujący zespół powiązanych ze sobą bodźców, oddziałujących na różne zmysły użytkownika (wzrok, słuch, węch), w tym szczególnie zestaw widoków i panoram o określonych własnościach estetycznych i symbolicznych	Akcent, akord, <i>differentia specifica</i> , dominanta, cecha, uzewnętrznienie, wizytówka, znamię, identyfikator, oznaka, przymiot, symbol, symptom i in.
Badania walorów, potencjałów i usług krajobrazowych (podejście aksjologiczne)	Krajobraz jako zbiór wartości (potencjałów) przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych, materialnych, duchowych, historycznych, fizjonomicznych, estetycznych, symbolicznych i innych, skumulowanych w określonych obiektach, zespołach obiektów, lub jednostkach strukturalnych (platach) terenu	Atut, atrybut, dowód, certyfikat charyzmat, emblemat, godło, logo, marka, motyw przewodni, objaw, oznaczenie, oznaka, pamięć, przymiot, pozytyw, potwierdzenie piętno, rys, symbol, symptom, świadectwo, ślad, testament, upamiętnienie wskazówka wada, walor, wartość, wizytówka, znak, znamię, zaleta, zaświadczenie, znacznik, znak czasów i in.

Opracowanie: U. Myga-Piątek

Świadectwa te stanowią przejaw fenomenu pamięci krajobrazu i można je interpretować w kategoriach palimpsestu (Myga-Piątek, 2015). Z uwagi na przechowywanie informacji o procesach i zjawiskach (m.in. ekologicznych, społecznych, politycznych, prawnych, religijnych, itd.⁷) część wyróżników przyjmuje rangę wyznaczników czasu, stylu i konkretnego miejsca, gdyż stanowi jednocześnie przestrzenną wizytówkę, wskazówkę, wskaźnik, a nawet – do pewnego stopnia zaświadczenie – o genezie, zasięgu przestrzennym (np. regionalnym), twórcach i użytkownikach danego obiektu, czy układu przestrzennego (Solon i in. 2015, Myczkowski 2015). Wartości estetyczne i treść emocjonalna wyróżników/ wyznaczników krajobrazu równocześnie niesie przesłanie o charakterze semantycznym – jest symbolem generujących je zjawisk i procesów, ale często także sygnałem lub symptomem nadchodzących zmian w krajobrazie, związanych ściśle ze stwierdzanym zagrożeniem krajobrazu. Prognozowanie zmian i zagrożeń krajobrazu także leży w sferze analiz krajobrazowych przewidzianych audytem.

⁷ Można tu doszukać się ścisłego związku z koncepcją czynników krajobrazotwórczych (Myga-Piątek, 2012).

Testowe kartowanie cech charakterystycznych, cech wyróżniających, wyróżników i wyznaczników krajobrazu, dla potrzeb klasyfikacji i oceny stanu krajobrazów aktualnych

W roku 2015, w śląskim ośrodku badań krajobrazowych zrealizowano⁸ testowe kartowanie cech charakterystycznych, cech wyróżniających, wyróżników i wyznaczników krajobrazu, dla potrzeb klasyfikacji i oceny stanu krajobrazów aktualnych, zgodnie z systemem typologicznym opracowanym przez J. Solona z zespołem (Solon i in. 2014, Chmielewski i in. 2015).

Jako obszar badań wybrano przygraniczny fragment Podprowincji 341 – Wyżyna Śląsko-Krakowska, położony w obrębie 2 makroregionów: 341.2 Wyżyna Woźnicko-Wieluńska i 341.3 – Wyżyna Krakowsko-Częstochowska oraz Podprowincji 342 – Wyżyna Małopolska, makroregionu 342.1 – Wyżyna Przedborska. Obszar testowy obejmuje zatem 5 mezoregionów: 341.31 – Wyżyna Częstochowska, 341.25 – Obniżenie Górnej Warty; 341.21 – Wyżyna Wieluńska, 342.13 – Próg Lelowski; 342.14 – Niecka Włoszczowska. W obszarze tym wyznaczono 9 mikroregionów. Mikroregiony zostały zakodowane zgodnie z powszechnie przyjętą hierarchiczną procedurą klasyfikacyjną, gdzie trzecia cyfra po kropce oznacza kolejny mikroregion w mezoregionie, a także nadano nazwy wydzielonym mikroregionom, pochodzące od dominującego elementu fizjograficznego. Były to:

- 341.217 – Pagóry Częstochowskie,
- 341.251 – Wyniesienie Bleszna,
- 341.252 – Dolina Górnej Warty
- 341.311 – Dolina Przełomu Mirowskiego,
- 341.312 – Obniżenie Janowa
- 341.313 – Pasma- Olsztyńsko-Bobolickie,
- 341.131 – Wyniesienie Julianki
- 341.141 – Dolina Warty,
- 341.142 – Równina Wiercicy.

Tak wyznaczone mikroregiony, podzielono całkowicie i bez reszty, na podstawie cech charakterystycznych (homotoniczność tła krajobrazowego) na 66 krajobrazów lokalnych (jednostek krajobrazowych), które zakodowano kolejno w obrębie mikroregionu. Przykładowo były to: 341.313 - 01; 341.217-11, itd.

Ogółem cechy charakterystyczne pozwoliły wydzielić 11 (z 15 wzorcowych) typów krajobrazów, a cechy wyróżniające (występowanie dominujących elementów materialnych krajobrazów oraz specyficznych cech struktury pokrycia terenu) dały podstawę do wydzielenia w ich obrębie 20 podtypów (z 49 proponowanych we wzorcu typologicznym – Chmielewski i in., 2015). Na etapie charakterystyki krajobrazów, przy określaniu cech szczególnych podtypów i dopasowania ich do jednostek krajobrazowych identyfikowano wyróżniki krajobrazu, w tym cechy indywidualne obiektów i formy wyróżniające się w obrębie danej jednostki krajobrazowej). W ten sposób konstruowano przewidziane Instrukcją audytu tabele analityczne i syntetyczne oraz wypełniano *Karty Identyfikacji* i *Karty Oceny Krajobrazu*. Szczegółowy opis procedury postępowania wraz z rezultatami zamieszczono w odrębnym opracowaniu (Myga-Piątek i in. 2015).

Uwagi końcowe

Koncepcja metodologiczna zastosowania cech charakterystycznych, cech wyróżniających, wyróżników i wyznaczników krajobrazu do przeprowadzenia typologicznej klasyfikacji i kartowania krajobrazów aktualnych, niesie nie tylko istotny potencjał poznawczy, ale powinna także stanowić ważny element

⁸ Zespół w składzie: U. Myga-Piątek (Kierownik zespołu), K. Pukowiec, M. Sobala, A. Żemła -Siesicka, P. Dzikowska (Katedra Geografii Regionalnej i Turystyki, Wydziału Nauk o Ziemi UŚ)

procesu audytu krajobrazowego. Pierwsze próby zastosowania tego podejścia przyniosły bardzo pozytywne rezultaty, gdyż dzięki niemu uporządkowano w sposób hierarchiczny różne cechy diagnostyczne krajobrazu, służące do typologii i waloryzacji. Co więcej, w przyszłości śledzenie trwałości zidentyfikowanych wyróżników i wyznaczników umożliwi stosunkowo łatwe określanie kierunków i dynamiki zmian krajobrazów w całości.

Liczne prowadzone aktualnie badania nad cechami charakterystycznymi, wyróżnikami i wyznacznikami krajobrazu tworzą nowy, wyrazisty nurt w badaniach krajobrazowych (por. np. Michalik-Śnieżek, Chmielewski 2015, Myczkowski 2015, Myga-Piątek i in. 2015). Zebranie, porównanie i usystematyzowanie ich wyników może wnieść nowe istotne treści do wiedzy o systemach krajobrazowych oraz do praktyki zarządzania ich zasobami i walorami.

Bibliografia

- Bernat S. 1999. Krajobraz dźwiękowy doliny Bugu. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, Vol. 54.15 Sec. B: 297 – 309.
- Bernat S., Flaga M. red. 2013. Obiekty religijne w krajobrazie. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* Nr. 21: 1 – 221.
- Bródka S., Macias A. 2015. Przyrodnicze (abiotyczne i biotyczne) wyróżniki tożsamości krajobrazu [w:] Chmielewski T.J. red. Klasyfikacje i oceny krajobrazów Polski drugiej dekady XXI wieku. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, Tom XL: 285 – 300.
- Cichoń M., 2008. Postrzeganie krajobrazu na geograficznych ścieżkach dydaktycznych, *Przegląd Geograficzny*, T. 80, z. 3: 443 – 459.
- Chmielewski T.J. 2012. Diagnozowanie i projektowanie stylu krajobrazu [w:] Chmielewski T.J. red.: Zarządzanie systemami krajobrazowymi. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, T. XXXIII: 43 – 71.
- Chmielewski T.J., Myga-Piątek U., Solon J. 2015. Typologia aktualnych krajobrazów Polski. *Przegląd Geograficzny*, 87, 3: 377 – 408.
- European Landscape Convention 2000. Florence, 20 October 2000. www.coe.int/europeanlandscapeconvention (data dostępu: 2015.09.02.).
- Krzymowska-Kostrowicka A. 1999a. Geoekologia turystyki i wypoczynku, PWN, Warszawa: 1 – 238.
- Krzymowska-Kostrowicka A. 1999b. Przyrodniczo-kulturowa percepcja rzek ze szczególnym uwzględnieniem turystyki i rekreacji, [w:] J. Kołtuniak red.: Rzeki, Kultura–Cywilizacja–Historia, 8, Wydawnictwo Śląsk, Katowice: 141 – 157.
- Kułał A., Chmielewski T. J. 2010. Changes in the physiognomy of the landscape of the West Polesie from the middle of the 19th century till the beginning of the 21st century [in:] Chmielewski T. J., Piasecki D. eds.: *The Future of Hydrogenic Landscapes in European Biosphere Reserves*. University of Life Sciences in Lublin; Polesie National Park; Polish Academy of Sciences - Branch in Lublin; National UNESCO-MaB Committee of Poland. Lublin: 29 – 40.
- Lamparska-Wieland M., Waga J.M. 2003. Znaczenie hałd poeksploatacyjnych w krajobrazie Górnego Śląska. *Archiwum Ochrony Środowiska* vol. 29, nr 2:107 – 113.
- Majdecka-Strzeżek A. 2012. Historyczne cmentarze i ogrody pamięci jako wyróżnik krajobrazu kulturowego. *Czasopismo Techniczne* z. 7 (109): 71 – 76.
- Michalik-Śnieżek M., Chmielewski T.J. 2015. Wyróżniki fizjonomicznych typów krajobrazów Kazimierskiego Parku Krajobrazowego: identyfikacja, klasyfikacja oraz kierunki ochrony. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, tom XL: 209 – 233.
- Myczkowski Z. 2015. Kompozycyjne i architektoniczne wyznaczniki tożsamości krajobrazów. *Problemy ekologii Krajobrazu*, tom XL: 301 – 318.

- Myga-Piątek U. 2012. Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice: 1 – 406.
- Myga-Piątek U. 2015. Pamięć krajobrazu – zapis dziejów w przestrzeni. *Studia Geohistorica*, Nr 3: 31 – 47.
- Myga-Piątek U., Nita J., Pukowiec K., Sobala M., Żemła-Siesicka A., Dzikowska P. 2015. *Sporządzenie audytu krajobrazowego – testowanie metodyki identyfikacji i oceny krajobrazu*. Ministerstwo Środowiska, Warszawa; opracowanie niepublikowane.
- Niedźwiecka-Filipiak I. 2009. Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej. Monografie LXXV; Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu: 1 – 228.
- Niedźwiecka-Filipiak I. 2012. Wyróżniki dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich, *Architektura Krajobrazu* 2: 38 – 48.
- Niedźwiedzka-Filipiak I. 2015. Walory miejscowości tworzywem sieci najciekawszych wsi. Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, Opole <http://www.psorw.odnowawsi.pl/images/publikator---28-05-2014----b.pdf>
- Nasar J. L. red. 1988. *Environmental Aesthetics. Theory, Research & Application*; Cambridge University Press: 1 – 529.
- Ostaszewska K. 2002. *Geografia krajobrazu*. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa: 1 – 277.
- Plit F., 2011. *Krajobraz kulturowy. Czym jest ?* Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa: 1 –111.
- Richling A., Solon J. 2011. *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa: 1 – 464.
- Słownik języka polskiego* <http://sjp.pwn.pl/slowniki/wyrozniak/html>; data dostępu: 30.10. 2015.
- Solon J., Chmielewski T.J., Myga-Piątek U., Kistowski M. 2015. Identyfikacja i ocena krajobrazów Polski – etapy i metody postępowania w toku audytu krajobrazowego w województwach [w:] Chmielewski T.J. red. *Klasyfikacje i oceny krajobrazów Polski drugiej dekady XXI wieku. Problemy Ekologii Krajobrazu*, Tom XL: 55 – 76.
- Sowińska B., 2012. Kształtowanie tożsamości krajobrazów sakralnych. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* Nr 17: 78 – 95.
- Szewczyk J. 2007. Regionalizm w teorii i praktyce architektonicznej. *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr.* PAN O/Lublin, nr III: 84 – 94.
- Szewczyk J., 2008. Przemiany krajobrazu na Białostocczyźnie. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* 10: 256 – 266.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dziennik Ustaw z 2004 r. nr.92, poz. 880, z późniejszymi zmianami.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dziennik Ustaw z 2015 r., poz. 774.
- Witek M. 2006. Kilka uwag o wiejskich ogrodach przydomowych. Wśród zabytków, wśród zieleni, Europejskie Dni Dziedzictwa, Szczecin: 73 – 82.
- Witek M., Witek W. 2010. Zespoły folwarczne w krajobrazie kulturowym gminy Polanów, *Historia i Kultura Ziemi Sławieńskiej* Tom X, Miasto i gmina Polanów, Sławno – Polanów: 1 – 210. http://www.bdz.szczecin.pl/images/stories/publikacje/zespoły_folwarczne_w_krajobrazie_kulturowym_gminy_polanow.pdf
- Zachariasz A. red. 2013. Cmentarze i ogrody w krajobrazie. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* nr 23: 1 – 187.
- Żebracka-Prus A. 2010. Wybrane aspekty odrębności krajobrazu na przykładzie doliny Małej Panwi. Praca doktorska, maszynopis; <http://delibra.bg.pol.pl/Content/1366/calosc-%20zebracka-prus.pdf>; cechy szczególne: <http://www.nps.gov/tps/standards/four-treatments/landscape-guidelines/> terminologia.htm ; data dostępu: 30.10. 2015.

